

Оригинални научни рад
УДК: 81'23:1
14 ДТАНАСИЈЕВИЋ К.
DOI: 10.5937/zrffp53-41791

КСЕНИЈА ДТАНАСИЈЕВИЋ – О ЈЕЗИКУ, ОДГОВОРНОСТИ И ЗЛОПОТРЕБИ РЕЧИ

Ивана Љ. СТОЈДНОВИЋ ПРЕЛЕВИЋ¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депарتمان за комунологију и новинарство

---

¹ ivanaprele@gmail.com

Рад примљен: 15. 12. 2022.

Рад прихваћен: 4. 12. 2023.

КСЕНИЈА АТАНАСИЈЕВИЋ – О ЈЕЗИКУ, ОДГОВОРНОСТИ И ЗЛОУПОТРЕБИ РЕЧИ

Кључне речи:
језик;
споразумевање;
егоизам;
злоупотреба речи;
морал;
етичка
комуникација.

Сажетак. Језик све ређе испуњава своју значајну улогу – споразумевање. Ксенија Атанасијевић чак сматра да је споразумевање међу људима немогуће, јер је човек по природи инертан и не труди се да разуме више од оквира у ком се крећу његове мисли. Уколико пођемо од човекове природе, која је, према мишљењу Атанасијевићеве, егоистична, и друштва у којем је човек човеку непријатељ, онда лакше можемо закључити како човек користи језик и због чега прибегава злоупотреби речи. Људска реч је Божија реч и њена снага је у исказивању мисли, осећања и одлука, међутим, реч је постала „инструмент за уништавање и утањивање” (Атанасијевић, 2022, стр. 134). Атанасијевићева сматра да не треба изгубити наду да ће лоше време проћи и да ће језик и разговор повратити своју суштину. Према њеном мишљењу, човек радом на моралности може повратити и етичку комуникацију. Данашње споразумевање као да није много одмакло од стања каквим га је затекла Атанасијевићева у првој половини прошлога века. Стога, у раду поред експликације филозофије језика Ксеније Атанасијевић, њене антропологије и етике, правимо компарацију са језиком у употреби почетком XXI века.

Увод

Језик, његова улога, однос језика и мишљења, језика и истине, могућност споразумевања и др. само су нека од питања о језику и комуникацији која су одувек окупирали филозофе. Док су савремени семантички оријентисани филозофи језика попут Еме Борг и Карстонове у самом језику проналазили одговор о значењу, они други, прагматички оријентисани, Џон Остин, Грајс и Реканати, излазили су изван сфере језика и објашњавали значење помоћу контекста и комуникацијске намере. Уместо да користи језик како би себи олакшао живот, изградио добре односе са другим људима у заједници, човек је, руководећи се егоистичним циљевима, почео да злоупотребљава језик и да се удаљава од суштине свога бића, удаљавајући се од истине. Питањем језика и проблема који се јављају у комуникацији бавила се и Ксенија Атанасијевић, филозофкиња² која је живела и стварала у време балканских ратова и два светска рата. Имала је много прилика да се суочи са људском суровошћу, неправдом, злом и слабошћу човековог карактера. Иако се Атанасијевићева, пре свега, бавила филозофском антропологијом и етиком, у њеним публикацијама могу се прочитати њени ставови о односу човека према језику, инструментализацији језика и насиљу над човеком. Када говоримо о филозофији језика, слободно се може сврстати у прагматички оријентисане филозофе. Када је реч о њеној етици и уопште филозофији, треба истаћи да је била оригиналан мислилац. У раду приказујемо главне тезе Ксеније Атанасијевић о проблему споразумевања, залазећи у њене филозофско-антрополошке ставове. Потом објашњавамо свеприсутну злоупотребу језика и суштину пропаганде, на шта је указивала и Атанасијевићева, попут доброг познаваоца пропагандне технике. На крају, покушавамо да направимо паралелу са садашњим временом и

² Ксенија Атанасијевић (1894–1981) рођена је у Београду. Била је прва жена која је докторирала на Београдском универзитету (1922), а затим и прва жена доцент Београдског универзитета (1923). Написала је преко четиристо библиографских јединица. Њена дела преведена су на енглески, француски, немачки, бугарски, чешки, пољски и холандски језик (Vuletić, 2020, стр. 11).

дамо одговоре на следећа питања: Да ли је споразумевање временом ипак постало могуће или се злоупотреба речи само проширила с обзиром на развој технологије? И на крају, позивајући се на Атанасијевићеву, питамо: Да ли је могуће етичком комуникацијом друштво учинити бољим?

Усамљени човек, друштво и морал

Филозофија Ксеније Атанасијевић је антрополошког карактера (Slapšak, 2020). Антрополошко-филозофски приступ може се запазити у *Филозофским фрајменџима 2: Еџички одломци* (Атанасијевић, 1930). У овом делу дата су објашњења човекове природе, његовог понашања и његовог односа са другима. У вези са тим, Атанасијевићева истражује феномене слободе, слободне воље, праведности, истине али и пријатељства, доброте, зла, фантазије, моралност и етичност космоса.

Према мишљењу Атанасијевићеве, човек је егоистично биће и он је добар само условно. „Поводом такозване доброте каквога човека, неопходно је објаснити да је он добар само условно – онако исто као што је овај свет најбољи од свих могућих светова” (Атанасијевић, 1930, стр. 9). Залазећи у срж људског бића, Атанасијевићева пише више о човековим манама него о врлинама. У мане спадају непроменљивост као највећа човекова слабост, грубост, цинизам, ситничавост, немилосрдност и друге. Врлине су стишаност и притајеност порока. Она анализира и људске карактере. На првом месту је мрзовољни човек, обичан човек који себе представља као необичног, човек који причом даје себи на важности. Има и празних људи којима је једини спас да се ослободе бављења собом јер тамо не налазе ништа, или пак незреле особе које очекују да ће им зрелост пасти са неба (Атанасијевић, 1930, стр. 19). „Људском индивидууму помогне, каткад, да издржи мрачне заплете спасоносна нека лакомисленост која, као врховно одбрамбено средство, живи у њему. Отуда ваља, завидети личностима, оптерећенима аномалијом најсрећније врсте: наиме готовошћу да све што доживе и што их се дотакне, преиначе, кад је то нужно, и начине способним да буде надовезано на чврст ланац њихових уживања” (Атанасијевић, 1930, стр. 17).

Исти ти људи чине заједницу и живот у њој неподношљивим. Удруживање представља ограничавање и спутавање, а пуно пута и заплете. Зато, сматра Ксенија, човек често заостаје уместо да напредује. Она пише: „Али друштво, уместо да олакша људском индивидууму постојање које је, као такво, претешко, удара му неизменљиво жиг неподношљивости, сходно својим уобичајеностима. Отуда једино себе можемо успешно исправити и расветлити: живот у заједници, међутим, остаће, увек несигуран и мутан” (Атанасијевић, 1930, стр. 60). Под утицајем Шопенхауерове филозофије, филозофија Ксеније Атанасијевић прожета је песимизмом. Но, на супрот

његовом становишту да човек једино мир може наћи у усамљености и да ту може наћи срећу, Атанасијевићева сматра да човек треба да се бори. Та борба састоји се у раду на моралности ради побољшања односа са другим. Док друштво ограничава човекову слободу, па и док сам човек ради на спутавању својих нагона и потреба како би истом том друштву био добар, појединац треба да се непрестано бори против свих оних стега које спутавају развој његовог духа и креативности. Човек треба да тежи слободи како не би остао у ропству. Да би остао слободан, човек се мора борити против потлачености. „Главна је да нас насртања на нашу унутрашњу слободу сасвим не угуше, – а не можемо ни очекивати да нам побеснело разбијање таласа о нас неће одагнати пола снаге” (Атанасијевић, 1930, стр. 68). Ипак, човек треба да јача своју индивидуалност и несавитљивост јер тек тако може остати изнад свих тешкоћа. Опаки и дрски људи су највећи човекови непријатељи, зато је човеку потребна храброст. Бити пасиван је пут ка губитку личности, зато Атанасијевићева препоручује дрскост јер само ако смо меки можемо пасти под утицај доктринара.

Овако суморна слика друштва не треба човека да обесхрабри. Не треба извести закључак да је „цео ред ствари и догађања у васељени морално индиферентан или негативан, онда помоћи за нас ни са које стране не би било” (Атанасијевић, 1930, стр. 221). Људи нису једини чиниоци на основу којих процењујемо моралност света. Неморално је умножавати зло ради сопствене користи, нити је морално оставити жртве да пате. Човекова је дужност да помаже другима. Етички смо дужни и да опраштамо, сматра Атанасијевићева, у духу хришћанства. „Помагати друге, без сопственога интереса, и без изгледа на уживање од тога; чак са извесношћу да ће се из таквога поступања ишчаурити по нас све пре него награда” (Атанасијевић, 1930, стр. 223). Атанасијевићева подсећа и на првобитни етички закон, а то је да ниједан човек не сме другоме да шкоди, ни да му се свети, ни да мрзи, нити да сматра другог човека мање вредним од себе. Човекова је велика грешка да само своје искуство узима као меродавно или оно што му годи да сматра исправним, одбацујући све што је изван подручја проверљивог.

Језик и мишљење

Текст „Речи и њихов морал – за пуну одговорност онога што се каже”, објављен у *Правди* 1941. године, Атанасијевићева започиње указивањем на разлику између човека и животиње, при чему издваја апстрактно мишљење, вишу свест и способност говора као одлике човека. Но, у духу песимизма, она наставља: „Наиме, моћ мишљења у апстрактним појмовима, код већине људи, сведена је у врло оскудне и кукавне границе; исто тако, маса њихових радњи обавља се несвесно, или полу-свесно, док најчешће, иза

онога што се свакодневно изговара, не стоје, као подлога, никаква стварност и никакав етички ослонац” (Atanasijević, 2011a, стр. 131). Узрок свему овоме јесте недостатак моралности и осећаја одговорности. Изговарање клевета, неистина и речи које могу друге увредити је само резултат пада морала једног друштва – друштва које је дозволило да рђав говор, који можемо чути у нашој околини, постане део јавне комуникације и тиме одлика једног народа. „Лаже се до изнемоглости, вређа се до избезумљености, клевета се до бесловесности. Употребљавају се најтеже речи, и њима се оперише тако ужурбано и задихано, као да о њиховом правом значењу недостаје и најдлеђи појам” (Atanasijević, 2011e, стр. 132). Лажи које Атанасијевићева нарочито осуђује јесу оне које су постале саставни део човекове говорне праксе и као такве маскиране су разнолико. Она у тексту „Неконвенционалне лажи” пише управо о лажном сјају и маскирању у сврху постизања виших друштвених циљева. Демагози, „старатељи о општем добру”, „заштитнички радници” и др. постали су милионери преко зноја и глади сиротиње, вели Атанасијевићева (2011c, стр. 80). У песимистичном духу, она пише: „Јер једна је олакшавајућа околност по нас чињеница да су нам, доиста, руке, са свих страна, крвнички везане и да се свака наша побуна сместа непромишљено угушује. Остаје несумњивост: у таквом добу ми постојимо...” (Atanasijević, 2011c, стр. 82).

Из текста „О злоупотреби говорене и писане речи”, који припада заоставштини Ксеније Атанасијевић у музеју Српске православне цркве, и текста *Филозофски фрајменџи 2: Етички одломци* можемо сазнати њено становиште о односу изговорене речи и мисли. Питање језика и мишљења је старо филозофско питање, које је присутно још од филозофије Старих Грка. Језик је, према њиховом мишљењу, указивао на нешто, и то могу бити осећања, душевна стања, догађаји или се пак може носити нека порука. Такође, језиком су се исказивале човекове мисли. Платон је сматрао да је истина у свету, никако у речима. Но, речи могу послужити да њима дођемо до истине. Говорити се може истинито и лажно. Онај говор који би о стварима говорио какве јесу, био би истинит говор, а онај који би говорио какве нису, био би лажан, објашњава Сократ у *Крайиљу* (Platon, 1976). Платон је писао и о смислу. У дијалогу *Софисти*, из разговора са Театетом, изводи се закључак да је говор увек говор о нечему. Мишљење је дијалог душе са самим собом, а говор је звучна струја која излази из наших уста, нечујно остаје подразумевање. О убеђивачкој моћи језика нарочито је писао Аристотел у делу *Реторика*. Атанасијевићева је била одличан познавалац античке филозофије, што се може видети из њене биографије и библиографије.³ У делу *Ейикуров аџомизам* (Атанасијевић,

³ Осим што је предавала историју класичне филозофије дванаест година током своје академске каријере (Vuletić, 2020, стр. 12), Атанасијевићева је била одличан позна-

2022)⁴, које је значајно јер је једно од ретких које се бави Епикуровом физиком а не етиком, Атанасијевићева доказује да Епикур своју етику развија из физике и на једном месту спомиње његову теорију о стварању језика као посебно значајну.⁵ Ово нам говори да је и сама Атанасијевићева била заинтересована за проблем језика, што се може видети и из њених радова.

Језик је одувек сматран производом мишљења, а знак једнакости између језика и мишљења указује на искреност саговорника и на његове намере. Атанасијевићева пише: „Изговорена и написана реч, по својој природној намени, има да буде израз једног унутрашњег збивања: мисаоног, осећајног или вољног. Као таква, она може имати смисла само у случају ако јој одговара какав стварни психички садржај” (Атанасијевић, 1930, стр. 115).

Да ли је (како је) могућ дијалог са другим? Платон је сматрао да је за разумевање другог човека потребан заједнички свет. У сличном духу, Атанасијевићева у тексту *Филозофски фрајментии 2: Етички огломци* тврди да се језик не користи као средство споразумевања, јер се људи међу собом тешко могу споразумети због своје природе да схвате само оно што су кадри да приме, већ се пре, језик, злоупотребљава. Одсуство психичког садржаја доводи до ове злоупотребе: „Кад њега нема, реч постаје лажно постављено и свесно злоупотребљено и искоришћено средство за достизање некаквог ефекта или сврхе, за остваривање неког рачуна, за прикривање какве неисправности, за демагошко сејање заблуда, смицалица, клевета, омразе и раздоре, за ширење мрака, за угушивање истине” (Атанасијевић, 1930, стр. 115). Сетимо се Витгенштајна (Vitgenštajn, 1980), који је покушао да направи идеалан језик, и Хабермаса (Habermas, 1984), који је желео да успостави идеалан дијалог. Витгенштајн је тежио расветљавању логике језика, сматрајући да ће постављање једног идеалног језика решити све проблеме, но, брзо је одустао од те замисли и поставио концепт *језичких ишара*. Не успевајући да пронађе универзална правила, он поставља

валац класичних језика (грчког и латинског) али и савремених (француског, енглеског, немачког, италијанског, руског), те и преводила са тих језика. Превела је поједине фрагменте пресократоваца, што је у тадашње време било од великог значаја јер није постојао превод на нашем језику. „Посредством њених студија на нашем језику су били доступни многи фрагменти јоњана, Хераклита, питагоровоца, елејаца, атомиста, Емпедокла, софиста, али и постаристотеловских филозофа (Епикура, стоика, Плотина, Августина и других)” (Атанасијевић, 2007, стр. 556). Као пензионисани библиотекар, Атанасијевићева је након Другог светског рата превела и Платонов спис *Парменид или о идејама* (1959) и Аристотелов *Оријанон* (1959) (Атанасијевић, 2007, стр. 556).

⁴ Ово дело је објављено 1927. године на француском језику, а код нас је преведено тек 2022. године. Сматра се да је овом књигом започело филозофско истраживање Епикура код Срба, док је књига била цењена и у свету.

⁵ Епикур се није слагао са становиштем да су имена ствар конвенције, већ је сматрао да су створена природним кретањем. Усавршавању језика доприносе искуство и нужност (Атанасијевић, 2022, стр. 65).

иородичне сличности.⁶ Хабермас је пак говорио о значају аргумената⁷ у дијалогу, али је сматрао да њихова употреба није доказ интерсубјективне рационалности. Пре се говори о илузији рационалности, која представља привид исправне свести прожете скривеном обманом. За дијалог је потребна толеранција, сматрала је Атанасијевићева. „За укрштање мисли треба имати отмености; не сме се другоме наметати сопствено гледиште, и не сме се оно проглашавати за једину непобитност. Трпељивост у расправљању одаје познавање оне првобитне истине коју су софисти утврдили: да је човек мера свих ствари. А кад то знамо, онда нам ниједно тврђење неће упропашћавати нерве” (Атанасијевић, 1930, стр. 107). Ако је пак човек мера свих ствари, ми не можемо у комуникацији имати објективну истину, већ полазимо од субјективних истина и становишта. То указује на немогућност дијалога. „Када би се створио говор који би био потпуно адекватан изражај онога што се гомила у нама како би се он морао чинити далек другима, а индискретан нама”, закључује Атанасијевићева (1930, стр. 109).

Атанасијевићева поред потребе за постојањем одређених мисли, осећања и намера указује и на значај контекста у комуникацији. У тексту *Филозофски фрајменџи 2: Еџички одломци* говори о околностима које одређују како човеково мишљење тако и говор и понашање. Не можемо не приметити сличност са филозофима језичке прагматике, Остином, Грајсом, Серлом и другима, који су, такође, истицали улогу осећања, мисли и контекста, али и комуникацијске намере у одређивању значења изговорене реченице. Интересовање за ефекат који се постиже у комуникацији можемо приметити и код Атанасијевићеве, али и код поменутих филозофа језика. Ефекат је углавном лош онда када изостаје искреност. Онда се отвара пут неистини, а ефекти су обмана, нарушено достојанство и морална деградација.

Злоупотреба речи

Атанасијевићева (2011) примећује да људи упућују једни другима речи мржње, и то и оним најближима. Такав језик даље води до клевета и разних интрига. Човек злоупотребљава речи и говор, јер је изгубио свест о одговорности за изговорену реч, заборављајући да речи имају тежину попут сваког људског дела. Стога, треба бити одговоран за изговорене лажи,

⁶ Сличност налазимо са Остином и његовим покушајем да направи листу свих перформатива, након чега одустаје и прави класификацију илокуционих снага.

⁷ Бубнер овако објашњава аргументе: „Разлози који се могу навести у прилог тврдњи, уколико се тврдњи не верује таквој каква јесте, називају се аргументи. Сходно томе, аргументи морају бит разумљиви у контексту одређене говорне ситуације и у извесне сврхе. Скуп разлога сматра се аргументом када се о њему даље не расправља или се не изјави да му је потребно даље оправдање. Стога аргументи стичу ситуациону и прагматичку вредност” (Бубнер, 2001, стр. 87).

клевете и увреде, али и кажњен. Да би неко био кажњен, морају да постоје адекватни закони. Атанасијевићева критикује законодавство свог доба. Ако они који износе лажи, клевете и увреде не буду кажњени, створиће се ланац много већих лажи и клевета, те ће се они који су поштени пре повући него ли да се упусте у какву борбу. Једино решење Атанасијевићева види у проширењу закона о клевети и увредама. Она пише: „На тај начин, он би допринео бар легислативном сузбијању једне срамне и кукавичке форме неморалности. Јер не треба се заваравати: преостала, сасвим ретка самоникла етичност, у нашем друштву је затајила, повукавши се у дубину душа у којима се још није угасило осећање одговорности, и које још није коначно пригушила нездрава атмосфера данашњице” (Атанасијевић, 1930, стр. 135). Овде се може уочити оптимизам и нада да се друштво може променити набоље. Филозофија Ксеније Атанасијевић је у основи песимистична, али суштински алтруистична (Ђурић, 2020, стр. 252).

Атанасијевићева је добро разумела суштину пропаганде. Она схвата какви писци и говорници бивају прихваћени у народу. То су писци који користе фразе, китњасте говоре, форму науштрб садржаја, преопширне говоре без смисла и слично. Они имају исту такву публику, захвалну, ограничenu, која им шири славу (Атанасијевић, 2011d, стр. 116). Тако се у јавности ствара велики привид. Истина је скрајнута. „Но срећом, слушаоци и читаоци нису велики пробирачи. Њима није тешко угодити, – довољно је једно име, препоручено и признато од каквог званично меродавног тела и лица, и довољно је да поворка од таквог имена продукованих реченица промиче, да се клупче убитачно јевтиних изражајних влакана одмотава, – па да се свету учини како је све у најлепшем реду” (Атанасијевић, 2011d, стр. 117).

Из овога видимо да је одговорност на свима нама. Овде је описана још једна моћна техника пропаганде, тзв. употреба ауторитета. Но, како се борити против оних који говоре лажи и оних који им у томе помажу, ако су они гласни и користе се нечасним методама да би стигли до свог циља? Атанасијевићева пита: „Јер како би уопште, све и кад би хтео, један културни радник могао да надвиче грлате демагоге и наметљиве објављиваче неискрених парола, писмених и усмених, данас, кад ова, крвљу пресићена земља трешти не само од ратне хуке, него и од праске исто толико овешталих, колико убитачних фраза, бачених у циљу да наивне привуку и беспомоћне заведу” (Атанасијевић, 2011d, стр. 117).

О злоупотреби језика сведочи и раширено анонимно писање које је било продужена рука клевете, чему је Атанасијевићева посветила два рада, и то „Анонимно писање данашњице” и „Анонимна писма и њихови творци”. Да се језик олако користи и често злоупотребљава, да недостају искреност и веровање у изговорено⁸, нарочито можемо видети на јавној

⁸ Искреност и веровање су услови успешне комуникације, које филозоф Пол Грајс уводи у теорију комуникацијске намере. То значи да свако говорно лице када

сцени. Анонимно писање које Атанасијевићева критикује, а које нема везе са анонимношћу из Средњег века, када појам личности још није постојао, или када су аутори крили свој идентитет из бојазни од политичке одмазде, нити са добрим намерама, већ мисли на анонимност: „где је она бедем и заштита за неодговорно изражавање негативних и мрачних побуда” (Atanasijević, 2011b, стр. 105). Анонимно писање које Атанасијевићева критикује односи се на изношење неистине, и то не у гносеолошком смислу, у коме се ради о производу мисаоно-логичких грешака, већ се мисли на етички мисао. Неистина садржана у анонимном писању има за циљ компромитовање нечије личности. Дакле, она је намеравана за разлику од неистине коју неко може изнети спонтано, без довољно размишљања и лоше намере. Атанасијевићева пише: „Анонимно писање данашњице, уперено на поједине личности, произилази из кукавиштва да се побегне од одговорности због увреда или клевета које се не могу доказати, а које се бацају на другог из неког негативног осећања: мржње, зависти, злобе, у циљу да му се нашкоди, морално или материјално, или на оба начина” (Atanasijević, 2011b, стр. 108). Често је анонимност краткога даха и користи се ради тренутне забуне или „забадања какве ситне жаоке”. Данас је развој технологије и глобалне медијске (не)културе и те како допринео ширењу анонимности о чему сведоче лажни профили на друштвеним мрежама, појава ботова, тролова итд. Овакво стање само повећава несигурност у комуникацији и ширење лажи.

Језик и комуникација данас

Када говоримо о комуникацији у XXI веку, пре свега, мислимо на онлајн комуникацију. Било да је реч о имејловима, разним форумима, СМС порукама, комуникацији путем друштвених мрежа, наши су контакти бројнији и површнији.⁹

У *Приручнику за комуникацију у 21. веку*, Џејмс Андерсон испитује одлике теорије комуникације. Он полази од објашњења теорије: „Теорија је начин размишљања о нечему. То је скуп упутстава о томе шта су и због чега нешто јесу одређене ствари (начин на који постоје); како и због чега оне функционишу (начин на који функционишу) и које вредности представљају” (Anderson, 2009, стр. 41). Теорија треба да има предмет истраживања и

нешто изговара треба да верује у изговорено, што би значило да је искрено. Поред овог услова, као и важног услова препознавања намере говорног лица, важни су и принципи: истинитост, информативност, релевантност и јасност (Grice, 1975).

⁹ Постоји неколико студија у којима се пореди онлајн пријатељство и пријатељство уживо (Chan & Cheng, 2004; Parks & Roberts, 1998). Резултати показују да су онлајн пријатељства нижег квалитета (Parks & Roberts, 1998).

методе. Ако је суштина теорије, као што пише Андерсон, дубље објаснити шта се догађа око нас, тј. појаснити фокални објекат или експланаторну мету, онда је циљ теорије комуникације да објасни интерперсоналне односе, то јест односе у друштву, што је учинила Атанасијевићева, и то анализирајући језик помоћу методе посматрања и аналитичке методе. Поред методологије и циља објашњења, Андерсон истиче да теорија треба да буде и корисна и даје пример Фестинцерове теорије когнитивне дисонанце¹⁰ и каже да теорија комуникације треба да таргетира комуникацију, односно да је објашњава.¹¹ Комуникација објашњава социјално понашање. Имајући то у виду, комуникација у XXI веку, која се описује као онлајн комуникација, говори о друштву које је усамљено и које и даље има оклоп како би се заштитило. Атанасијевићева је сматрала да је појединцу тај оклоп потребан, како би се заштитио од рђавих намера других људи. Човек мора стално бити на опрезу да не би био повређен.

Атанасијевићева је гајила наду у човека и бољу будућност. „Паметна људска бића знају да је садашња ситуација само ружан, кошмарни прелаз једном бољем, расветљенијем и правичнијем бивању. Али знају и то, да треба имати много моралне јачине, па тај прелаз јуначки издржати, без очајања и губљења сопствене личности”, писала је Атанасијевићева (Atanasijević, 2011d, стр. 118), антиципирајући кључне проблеме савремене комуникације. Да ли је то правичније бивање дошло? Ако само погледамо интернет и лажне вести, потом штампу, телевизију, запазићемо да је злоупотреба говора порасла и усавршена је, технички, док је суштина остала иста, а то је удаљеност од истине. Односи на глобалном нивоу у XXI веку су, такође, лоши – комуникација служи зарад достизања егоистичних циљева, а не ради споразумевања.

Но, ако је Атанасијевићева у праву и ако су једини начини да дођемо до споразумевања морална јачина и храброст, сложићемо се са тим да ово није нимало лако, нарочито ако међу људима не постоји тежња за тим.

---

¹⁰ Леон Фестинцер је био социјални психолог који је осмислио теорију когнитивне дисонанце 1956. године, а која је променила дотадашње знање о људском понашању. Когнитивна дисонанца представља ментално стање нелагодности услед доживљаја искустава која су некомпатибилна са нашим претходним веровањима и очекивањима. Фестинцер користи термин „consonance” уместо „consistency” при објашњењу *когнитивне дисонанце*. Он полази од две главне хипотезе у својој теорији, а то су: „1. Постојање дисонанце, психолошке непријатности, мотивисаће особу да покуша да смањи дисонанцу и постигне консонанцу; 2. Када је дисонанца присутна, како би је смањила особа избегава ситуације и информације које могу увећати дисонацу” (Festinger, 1956).

¹¹ Поједини епистемолози доказују да многе теорије које називамо теоријама комуникације, заправо то нису (Anderson, 1996; Craig, 1999). Као последица тога настаје подела на интерперсоналну комуникацију, медијску комуникацију, новинарство, нове медије, студије културе итд.

Шта заправо представља етичка комуникација у којој је Атанасијевићева видела лек за напаћено друштво? Макау, говорећи о етичкој комуникацији, каже да је то свака комуникација која у зависности од контекста укључује избор, која рефлектује вредности и која има одговарајуће последице (Макау, 2009, стр. 435). Много је различитих приступа етичкој комуникацији. Једни истичу да се узимају у обзир одговорност, дужности, права, док други издвајају значај приручника или указују на улогу ауторитета, а поједини приступи фокусирају се на индивидуу и њен морал, објашњава Макау. Атанасијевићева заузима овај последњи приступ – јачање индивидуалног морала. Према њеном мишљењу, то може ојачати и побољшати међуљудске односе. Који су изазови комуникације у XXI веку? Макау каже да више од 200 милиона људи ради далеко од своје куће и сарађује са људима из других култура. Такође, информације се преносе путем интернета и размењују се идеје. Ово је и велики изазов за остваривање креативног и конструктивног потенцијала (Макау, 2009, стр. 442). На другој страни, употреба технологије доводи до контроле, манипулације, нарушавања приватности и достојанства. Људи све више наилазе на лажне вести¹², које нису нов феномен, али су захваљујући технологији све присутније у нашим животима. Интернет је омогућио свима простор за изражавање мишљења, али и за ширење дезинформација и постистине¹³, као и злоупотребу језика. Ова слика је показатељ одсуства човекове храбрости и борбе у тежњи ка истини, али и пасивности када се ради о јачању морала. Но, остаје нам да се надамо, исто као што је то чинила Атанасијевићева.

Закључак

Човек од давнина истражује употребу и значење језика. Као обележје културе једног народа, али и као основно средство споразумевања, језик је био у средишту истраживања старих филозофа и то је остао све до данас. Језик, а нарочито злоупотреба језика, представљају и предмет испитивања Ксеније Атанасијевић. С обзиром на време у коме је живела и радила, а које је, поред ратова, пратила злоупотреба језика и развој пропаганде, Атанасијевићева је у одвајању од суштине језика видела морално посрнуће

¹² Бараковићева сматра да лажна вест није оно што се разликује од чињеница, већ оно што доводи у питање наше политичко мишљење и опредељење (Baraković, 2019, стр. 61). Лажне вести су обично креиране за циљану публику, која се у доба интернета препознаје алгоритамски. Она може садржати истину и на тај начин привући публику. Стога, Вајдијанатан предлаже други термин уместо термина лажне вести, и то термин *дезинформација* (в. у: Stojanović Prelević, 2019).

¹³ Постистина је ситуација у којој пошилаоци порука занемарују истину или намерно бирају информације које имају за циљ одређене идеологије (McComiskey, 2017).

свог народа и појединца. Њена заинтересованост за етику препознаје се и у анализи језика, усмереној на етичку комуникацију и, у неку руку, прожетој сентименталношћу, која се огледа и у упућености на душу која треба да се у језику осликава.

Утицај великих филозофа попут Шопенхауера, Имануела Канта, Епикура и других оставио је знатан траг у филозофији Ксеније Атанасијевић. Песимистична црта, када је реч о човековој природи, настала под утицајем Шопенхауера и властитог животног искуства, препознавање слободе и поштовање достојанства као неопходних услова за развој морала једног друштва, под утицајем Канта, или пак тежња ка задовољствима која човека неће одвојити од њега самог, напротив, само га вратити истини (Епикур), само су неке од карактеристика филозофије и етике Ксеније Атанасијевић. Треба издвојити борбу као циљ о коме Ксенија пише: „Извесно је: људско постојање не одвија се у ведрим бојама и у осунчаним видицима. Да бисмо у њему остали усправни, морамо се непрекидно храбро супротстављати његовим замкама и заседама” (Атанасијевић, 1968, стр. 26).

И, стога, с правом, Вулетићева (Vuletić, 2011) колекцију радова Ксеније Атанасијевић назива *Етиком храбрости*.

На крају, осврт на комуникацију у XXI веку и глобалну ситуацију показује да као друштво нисмо напредовали. Од Ксеније Атанасијевић можемо научити да се надамо бољем времену и да је потребно да радимо на појединачном моралу зарад добробити целог друштва.

Литература

- Атанасијевић, К. (1930). *Филозофски фрагменти 2: Етички одломци*. Београд: Просвета.
- Атанасијевић, К. (1968). *Смисао и вредности егзистенције*. Аксиолошка разматрања. Београд: Др Ксенија Атанасијевић.
- Атанасијевић, К. (2007). *Античка филозофија*. Прир. Илија Марић. Београд: Плато.
- Атанасијевић, К. (2022). *Епикуров атомизам*. Београд: Библос.
- Бубнер, Р. (2001). *Савремена немачка филозофија*. Београд: Плато.
- Anderson, J. A. (1996). *Communication Theory: Epistemological Foundations*. New York: Guilford Press.
- Anderson, J. A. (2009). Philosophical Approaches to Communication. In: W. F. Eadie (Ed.), *21st Century Communication: A Reference Handbook* (41–49). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- Атанасијевић, К. (2011). *Етика храбрости*. Прир. Лј. Вулетић. Београд: Жене у црном – Реконструкција Женски фонд – Центар за женске студије.
- Атанасијевић, К. (2011a). Анонимна писма и њихови творци – о потреби моралне изолације. У: К. Атанасијевић, *Етика храбрости* (127–130). Прир. Лј. Вулетић. Београд: Жене у црном – Реконструкција Женски фонд – Центар за женске студије.

- Atanasijević, K. (2011b). Anonimno pisanje današnjice – bezimenost i neodgovornost. U: K. Atanasijević, *Etika hrabrosti* (105–110). Prir. Lj. Vuletić. Beograd: Žene u crnom – Rekonstrukcija Ženski fond – Centar za ženske studije.
- Atanasijević, K. (2011c). Nekonvencionalne laži. U: K. Atanasijević, *Etika hrabrosti* (79–82). Prir. Lj. Vuletić. Beograd: Žene u crnom – Rekonstrukcija Ženski fond – Centar za ženske studije.
- Atanasijević, K. (2011d). O zloupotrebi govorene i pisane reči. U: K. Atanasijević, *Etika hrabrosti* (115–118). Prir. Lj. Vuletić. Beograd: Žene u crnom – Rekonstrukcija Ženski fond – Centar za ženske studije.
- Atanasijević, K. (2011e). Reči i njihov moral – za punu odgovornost onoga što se kaže. U: K. Atanasijević, *Etika hrabrosti* (131–135). Prir. Lj. Vuletić. Beograd: Žene u crnom – Rekonstrukcija Ženski fond – Centar za ženske studije.
- Baraković, V. (2019). *Everything goes – postmoralne perspektive etike medija i novinarstva*. Nikšić: Medijska kultura.
- Chan, D. K. S. & Chen, H. G. L. (2004). A Comparison of Offline and Online Friendship Qualities at Different Stages of Relationship Development. *Journal of Social and Personal Relationships*, 21(3), 305–320.
- Craig, R. T. (1999). Communication Theory as a Field. *Communication Theory*, 9, 119–161.
- Đurić, V. (2020). Ksenija Atanasijević u kontekstu francuske filozofske i moralističke književnosti. U: Z. Mršević, M. Jovanović (ur.), *Ksenija Atanasijević: O meni će govoriti moja dela* (249–268). Beograd: Institut društvenih nauka.
- Festinger, L. (1956). *An Introduction to the Theory of Cognitive Dissonance*. Retrieved from: <http://www.panarchy.org/festinger/dissonance.html>
- Grice, H. P. (1975). Utterer's Meaning and Intentions. *Philosophical Review*, 78, 147–177.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action*. Vol. 1: *Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press.
- Makau, J. M. (2009). Ethical and Unethical Communication. In: W. F. Eadie (Ed.), *21st Century Communication: A Reference Handbook* (435–444). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- McComiskey, B. (2017). *Post-Truth Rhetoric and Composition*. Boulder, Colorado: Utah State University.
- Parks, M. R. & Roberts, L. D. (1998). 'Making Moosic': The Development of Personal Relationships on Line and a Comparison to Their Off-line Counterparts. *Journal of Social and Personal Relationships*, 15, 517–537.
- Platon. (1976). *Kratil*. Zagreb: Biblioteka.
- Slapšak, S. (2020). Ksenija Atanasijević i antropologija. U: Z. Mršević, M. Jovanović (ur.), *Ksenija Atanasijević: O meni će govoriti moja dela* (316–325). Beograd: Institut društvenih nauka.
- Stojanović Prelević, I. (2019). Odgovornost novinara i postistina. *Filozofske studije*, 35, 55–69.
- Vitgenštajn, L. (1980). *Filozofska istraživanja*. Nolit: Beograd.
- Vuletić, Lj. (2011). Etika hrabrosti Ksenije Atanasijević. U: K. Atanasijević, *Etika hrabrosti* (3–18). Prir. Lj. Vuletić. Beograd: Žene u crnom – Rekonstrukcija Ženski fond – Centar za ženske studije.
- Vuletić, Lj. (2020). Ksenija Atanasijević u raljama akademskih elita i čaršije. U: Z. Mršević, M. Jovanović (ur.), *Ksenija Atanasijević: O meni će govoriti moja dela* (10–25). Beograd: Institut društvenih nauka.

Ivana Lj. STOJANOVIĆ PRELEVIĆ

University of Niš

Faculty of Philosophy

Department of Communicology and Journalism

Ksenija Atanasijević – About Language, Responsibility and Abuse of Words

Summary

The paper presents research on the philosophy of language by Ksenija Atanasijević, an important Serbian philosopher who lived and worked during the Balkan and World Wars. Her philosophy can be described as anthropological philosophy and applied ethics. In the publications of Atanasijević, one encounters an exploration of her perspectives on language, the interplay between language and thoughts, and the phenomenon of word misuse, among other related subjects. The author discerns a parallelism between Atanasijević's conceptualization of language and its signification and the viewpoints espoused by contemporary philosophers of language, such as Austin, Searle, and Recanati. It is plausible to characterize Atanasijević as adhering to a pragmatist philosophy as well. The objective of the paper is to present Atanasijević's view on human nature, society and ethics while establishing correlations with her viewpoints on language. The paper presents influences and connections with other philosophers and their respective philosophical frameworks. The paper aims to compare communication in the 21st century with communications in the last century. The emergence of disinformation, exemplified by the proliferation of fake news and the advent of a post-truth era, is attributed to the advancements in technology. The author aligns with the optimistic perspective put forth by Ksenija Atanasijević, advocating an optimistic vision for the future. In agreement with Atanasijević, the author asserts the imperative for individuals to conduct themselves ethically and engage in moral communication, emphasizing the necessity for such behavior to foster an ethical society.

Keywords: language; understanding; egoism; abuse of words; moral; ethical communication.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).